

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**Egyeztetési típusok vizsgálata finnugor nyelvekben
(magyar, finn, észt, északi lapp)**

Peneva Fotinova Dennica

Témavezető: Dr. Keresztes László

DEBRECENI EGYETEM

Nyelvtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2014

A téma körülhatárolása, az értekezés célkitűzése

Az egyeztetési típusok hasonlóságainak és különbözőségeinek vizsgálata mind a különböző nyelvcsaládok között, mind az egyes nyelvcsaládokon belüli nyelvek között a nyelvészeti kutatások egyik érdekes területe. Ebben a témában kezdtem kutatásaimat a címben jelzett finnugor nyelvekben. Az egyeztetés témakörében már több hazai és külföldi kutató publikálta eredményeit, úgy gondolom, hogy a négy finnugor nyelv összehasonlítása hozzájárul az egyeztetési jelenség kutatásainak bővüléséhez.

Dolgozatomban az egyeztetési típusokat vizsgáltam kontrasztív szempontból négy finnugor nyelvben (magyar, finn, északi észt, északi lapp). A nyelvek kiválasztása nem véletlenszerűen történt. Ezeket a nyelveket azért választottam, mert tanulmányaim során a fenti finnugor nyelvekben lettem járatos. Finnugor témájú szakdolgozatomban a magyar és a lapp (északi számi) egyeztetés kérdéseiről készítettem, majd fokozatosan bővítettem disszertációm, hozzávéve a balti finn nyelvek közül a finnt és az északi. Dolgozatom célja a frázison belüli egyeztetési jelenség (jelző és jelzett szó egyeztetése az NP-frázison belül) és a mondaton belüli egyeztetés (alany és állítmány NP – VP/Kop – NP/AP) vizsgálata. Vizsgálatom tehát a mondat predikatív magjára és a főnévi frázisra terjed. Az összehasonlítás célja az volt, hogy feltárja a nyelvekben megfigyelhető egyezőségeket és különbözőségeket. Ezt szem előtt tartva elemeztem azokat a fő típusokat, amelyek megtalálhatók mind a négy nyelvben. Az eredményt táblázatban foglaltam össze. A magyar volt a kiinduló nyelv, és a jellemző egyeztetési típusokat szembesítettem a gyakorlattal a három távoli, ám egymás között közelebbi rokon nyelvben. A jelenségeket összevettem nem finnugor nyelvek (főként angol, továbbá minden esetben anyanyelvem, a bolgár) egyeztetési sajátásaival.

A feltüntetett szakirodalmon kívül újságcikkeket és szépirodalmi műveket is használtam, valamint néhány esetben anyanyelvi informátorokat, adatközlőket is. Olyan esetekben, ahol nem volt lehetőségem eredeti példamondatokhoz jutni, vagy a vizsgálat érdekében szükséges volt, az eredeti vagy a kiinduló magyar mondatokat lefordítottam anyanyelvi beszélők segítségével a többi nyelvre is.

Az alkalmazott módszerek

A vizsgálat folyamán a hagyományos kontrasztív módszert és finnugor nyelvészeti kutatók terminológiáját használtam.

Az első részben felvázoltam azokat az elméleti irányokat és modelleket, amelyek meghatározzák a mai egyeztetés-kutatást, hiszen az egyeztetés sok nyelvészt foglalkoztatott és foglalkoztat, így számos elmélet és tanulmány jelent meg erről a témáról. Két alaptervet kell kiemelni, amelyek befolyásolták a munkámat. Az egyik Rác Endre monográfiája (*Az egyeztetés a magyar nyelvben*), a másik pedig Greville Corbetté (*Agreement*). Rác műve azért volt meghatározó számomra, mert segített átfogó képet kialakítani az egyeztetés jelenségéről. Egy későbbi stádiumban Corbett művei az egyeztetésről, ill. az általa kialakított modell, az úgynevezett „Agreement hierarchy” hasznosnak bizonyult az egyeztetési működési mechanizmus tisztázására, és további ötletekkel is szolgált. A Corbett által ajánlott modell felelt meg a legjobban az egyeztetésről általam kialakított megközelítésnek.

A disszertáció szerkezete

Az értekezés hat nagyobb fejezetre oszlik: lényegét tekintve azonban két nagyobb részre bontható. – Az első, elméleti részben a téma kutatástörténetét ismertetem és az egyeztetési jelenségeket foglalom össze. A 3. fejezetben található grammatikai versus értelmi/szemantikai egyeztetés központi része tisztázza a grammatikai egyeztetés mechanizmusát. A szemantikai egyeztetésre több figyelmet fordítok, mivel különböző tényezők járulnak hozzá a kongruencia ellentmondásaihoz. – A második rész a negyedik fejezettől kezdődik: tulajdonképpen ez a dolgozat részletes, érdemi része. A negyedik, az ötödik és a hatodik fejezet hasonló struktúrát követ. Mindig a magyar a kiinduló nyelv, ezt követi a finn, az észt, a lapp. Először bemutatom az egyeztetést a NP-frázisban, azaz hogyan viselkednek a tagok az attributív szerkezetben: milyen tekintetben egyezik, vagy nem egyezik a jelző és a jelzett szó. Az ötödik, egyben a legnagyobb terjedelmű fejezetben az alany és az állítmány közötti számbeli egyeztetés eseteit tárgyalom mind a négy nyelvben. A fejezet két alfejezetre oszlik: az első rész az állítmány egyeztetését mutatja be egy alannyal, a második rész pedig több alannyal. A hatodik fejezetben az alany és az állítmány személybeli egyeztetését tárgyalom.

Az értekezés empirikus anyagának túlnyomó része leíró nyelvtankönyvekből, a finnugor nyelvekről megjelent publikációkból származik: ezek alapján összegyűjtöttem, rendszereztem a rendelkezésemre álló példamondatokat. A második adatforrás a szépirodalom és a publicisztika, elsősorban az újságnyelv. Az idézett példamondatok tehát írott forrásokból származnak, és csak a finn birtokos szerkezetekben hivatkoztam a beszélt nyelvre. Ott az egyeztetés másképpen alakul, mint az írott nyelvben.

Bizonyos mondatok és kifejezések fordításában és értelmezésében anyanyelvi lektorok, informátorok nyújtottak segítséget: Sanna Lähde, Petteri Laihonen, Susanna Virtanen (finn lek-

torok), valamint Kirli Ausmees és Kai Tiislär (észt lektorok). A lapp példamondatok Ante Aikio, Marjatta Jomppanen és Kaarina Vuolab-Lohi segítségével kerültek a dolgozatba. Néhány szerkezet elemzésekor, ahol alkalmas és szükséges volt, angol és bolgár példamondatokat is felhasználtam. Bizonyos egyeztetési típusoknál, ahol nem állt rendelkezésemre eredeti forrás, lefordítottam az eredeti magyar mondatot finnre, észtre, lappra, így tudtam elvégezni az összevető elemzést. Minthogy számomra az összes vizsgált nyelv idegen nyelvnek számít, az egyeztetés kérdéseinek tárgyalásakor bolgár anyanyelvemet használtam fel kontrollnyelvként.

Az értekezés eredményei

A szakirodalom feldolgozása során sokféle definíciót olvastam az egyeztetésről. Röviden mondhatom, hogy ahány tanulmány, annyi megközelítés. De az egyeztetés lényegét legjobban Susan Steele definíciója adja: „Az egyeztetés kifejezés általában az egyik elem szemantikai vagy formai tulajdonsága és a másik elem formai tulajdonsága közötti összefüggésre vonatkozik” (Steele 1978: 610). Ennek és vizsgálataim következtetésének értelmében a következő definíciót adom: az egyeztetés (kongruencia) az a jelenség, amelynek lényege, hogy a mondat valamely részének (a meghatározó tag, regens) a mondat egy másik részére nézve (a meghatározott, rectum) valamilyen morfoszintaktikai következménye van. Ennek értelmében például véleményem szerint a predikatív szerkezet alaptagjának formai vagy szemantikai jegyei indukálják az állítmányi névszó morfoszintaktikai megjelenését.

A vizsgálat során az alany és az állítmány között megkülönböztetünk alaki (grammatikai), értelmi (szemantikai) és nem az utolsósorban közelségi egyeztetést. Akkor beszélhetünk grammatikai egyeztetésről az alany és az állítmány között, ha az állítmány számban és személyben egyezik az alannyal, tehát formális egyezés (kongruencia) tapasztalható, pl. *Krisztián* [NomSg] *iskolába ment* [Vx3Sg]. – *A diákok* [NomPl] *iskolába mentek*. | *A diák* [NomSg] *finn* [NomSg]. – *A diákok* [NomPl] *finnek* [NomPl]. Az alany és állítmány \emptyset morfémaíjával szemben a többes számban mindkét tagon *-k* többes jel található.

Minden egyéb eset, amikor tulajdonképpen nem ilyen „mechanikus” egyezés van, grammatikailag inkongruenciának számít. A szintagmákat összekötő koherencia nem grammatikai, hanem értelmi vagy szemantikai. Az értelmi egyeztetés révén az egyeztetett tag az alap (irányító) tagnak nem az alakjához, hanem a jelentéséhez igazodik, pl. *Az Egyesült Államok* [NomPl] *csatlakozott* [Vx3Sg] *a javaslathoz*. – Az értelmi/szemantikai egyeztetés végül is elsősorban a számbeliséget érinti. Mondhatjuk, hogy a szemantikai egyeztetés érdekessé teszi a jelenséget, és ezen a területen a legtöbb nyelv különbséget mutat. – A közelségi egyeztetés

akkor léphet fel, ha a mondatban legalább két eltérő, egyeztetéssel járó irányító tag szerepel. Ebben a típusban az egyeztetett tag a közvetlenül előtte álló irányító taghoz igazodik. Nemcsak a számbeliséget érinti, de a személybeliség területén is megmutatkozik, pl. *nemcsak én, hanem te is nyertél*. A közelségi egyeztetés megvan a vizsgált finnugor és az indoeurópai nyelvekben egyaránt. – Bár sokan nem vonják az egyeztetési jelenségek körébe, véleményem szerint a finnben található egy speciális igazodás, amely kognitív szempontból egyezésnek fogható föl, pl. *Poika* [konkrét egyedi név] *on laiha* [NomSg]. – *Kahvi* [anyagnév] *on laihaa* [PartSg]. A finn szemlélet (kogníció) egyes számban a névszói állítmány Nom – Part szembeállításával jelzi az alanyi névszó oszthatatlan/ körülhatárolt [NomSg] és az alanyi szerepű névszó osztható/körülhatárolatlan [PartSg] voltát. Többes számban másképpen, de ugyancsak kifejezhető az ilyen különbség.

A jelző és a jelzett szó (attributív szerkezetek) egyeztetése

A finnugor nyelvekben a jelző általában megelőzi a jelzett szót. A jelzőfajták különféleképpen viselkednek. E tekintetben érdekes a minőség- és mennyiségjelző inkongruenciája, ill. kongruenciája, ahogyan a melléknévi jelző viszonyul a ragozott főnévi alaptaghoz (*finn lányoknak*, fi. *suomalaisille tytöille*). Speciális csoportot alkotnak a névmási, kijelölő jelzős szerkezetek (*ez a ház – ebben a házban*, lp. *dát dällu – dán dälus*). Külön altípusba sorolhatók a névmási és mennyiségjelző kombinációi (*ez a két ház*, fi. *nämä kaksi taloa*). Külön típusba sorolhatók a birtokos jelzős szerkezetek (*a lány lakása – az én lakásom*, fi. *tytön asunto, minun asunto* ~ *mun asunto*), valamint az értelmező (*azt a lányt, a legszebbet*, fi. *tuon tytön kauneimman*). Ez utóbbi utólagos korrekcióként főnévként viselkedik. A minőség- és számjelzős szerkezetek a vizsgált rokon nyelvekben is nagy különbségeket mutatnak. Ragozatlan melléknevek vannak mindenütt: a magyarban általános, a finnben és észtben ritka, a lapp viszont „középutat” jelent a magyar és a balti finn között, itt ugyanis a legtöbb melléknévnek van jelzői (-s ragos) alakja, ill. predikatív (ragtalan) formája, amely változatlan alakban szerepel a jelzős szerkezetben. A bolgár nyelvben a melléknevek igazodnak a főnév neméhez és számához.

A mutató névmási vagy kijelölő jelző teljes (magyar, balti finn) vagy félkongruenciában (lapp) van alaptagjával. A bolgárban a mutató névmás úgy viselkedik, mint egy tipikus melléknév.

A számnévi jelző mutatja talán a legnagyobb változatosságot a vizsgált nyelvekben: a magyarban ragozatlan, a finnben és az észtben a nominativus és az accusativus egybeesik, a par-

titivus és a genitivus viszont különbözik a másik két grammatikai esettől. A lapp gyakorlat hasonlít a (balti) finnre; a lappban azonban nincs partitivus, de a számnévi jelzős szerkezetben használatos genitivus nagyon emlékeztet a finnségi partitivus használatára. Véleményem szerint e tekintetben areális jelenségről van szó. (Megjegyzem: a számnevekkel az oroszban is genitivus használatos.) Ezt erősíti meg a kérdő névmási jelzőnek és alaptagjának viszonya is.

A legrégebbi – és minden rokon nyelvben fellelhető – típus az inkongruens jelző; ez ui. mindenütt megvan. A mutató, kérdő/vonatkozó és személyes névmási jelző kongruenciája a különbségek ellenére is arra vall, hogy ez a fajta inkongruencia ugyancsak ősi eredetű.

A birtokos jelzős szerkezetekben a birtokos és birtok viszonya – így vagy úgy – mindig jelölt. A birtokviszonyt a finnben, észten és a lappban a genitivus fejezi ki, a birtokszó jelöletlen és nominativusban áll, pl. fi. *Pekan talo*, é. *minu raamat*. Érdekes, hogy a magyarban a birtokos jelzős szerkezetben, a birtokos személyjel a jelzett szón, azaz a birtokon jelenik meg: *Pekka háza*, tehát a birtokos lehet jelöletlen, a birtokszón pedig Px3Sg található. A névmási birtokos szerkezetekben a személyragok (m. *könyvem*, fi. *kirjani*) használata a vizsgált nyugati finnugor nyelvekben (finn, lapp) fokozatosan háttérbe szorult, az észten pedig teljesen eltűntek a birtokos személyragok (*minu raamat*); a birtokos szerkezetek a finn köznyelvben is jelöletlenek (*mun kirja*), és a lappban is ugyanígy működnek (*mu girji*). A birtokos személyragok használata ma még gyakrabban megvan az esetragos formákban (fi. *kirjassani* 'könyvemben', lp. *goađistan* 'sátramban, sátramból').

Az alany és az állítmány (predikatív szerkezet) számbeli egyeztetése

A dolgozatomban a legnagyobb részét az alany és állítmány számbeli egyeztetésének vizsgálatára szántam.

Az irányító tag irányítja az egyeztetést az alany és az állítmány között. Az egyes vagy többes szám használatát, az alaki vagy értelmi egyeztetést az irányító tag száma, jellege, szemantikája határozza meg. Ha az alaki egyeztetés szabálya univerzális, és jellemző az indoeurópai és a finnugor nyelvekre is, az értelmi/szemantikai egyeztetés területén a nyelvek különböznek egymástól. A tulajdonképpeni értelmi egyeztetés elsősorban a számbeliséget érinti. Az, ami értelmi egyeztetésnek számít, végül is alaki inkongruencia. Elmondhatjuk, hogy a szemantikai egyeztetés érdekessé teszi az egyeztetési jelenséget, ezen a területen a legtöbb nyelv különbözik. A következő irányító tagok járulnak hozzá a szemantikai egyeztetéshez: lexikai elemek (plurale tantumok, gyűjtőnevek), mennyiség kifejezések (mennyiségjelzős főnév, mennyiségnév), halmozott egyes számú vagy egyes és többes számú alanyok, társhatározóval

bővített főnévi alany. A plurale tantum főnevek nyelvspecifikusak, és minden nyelvnek sajátos plurale tantum rendszere van. Ez az egyik terület, ahol a nyelvek eltérnek egymástól. Az értelmi egyeztetésnek ezt a fajtáját az irányító tag jelentése hozza létre.

A számjelzős szerkezetekben a magyar következetesen használja az egyes számot, a finnben és az észtből viszont főként szemantikai szempontok mellett formális szórendi szabályok is érvényesülnek: *Számtalan út vezet [Vx3Sg] a sikerhez.* A lappban a képet a duális bonyolítja, hiszen a számjelzős szerkezetben inkább többes számú igealakokat használnak; a kettős szám csak korlátozott mértékben jelenik meg: lp. *guok'te [NomSg] ol'bm̄u bōttik [Vx3PI]* 'két ember jön'. Az egyes és többes szám használatának ingadozása egyazon szerkezetekben attól függ, hogy vajon az alany élőlényre, avagy élettelen dologra utal.

A *habeo*-szerkezetben a létigének van 'birtokol, bír' jelentése (*a lánynak van lakása, nincs pénzem, fi. tytöllä on asunto, minulla ei ole rahaa, lp. nieiddas lea dállu, mus eai leat ruhta*). A finnségi nyelvekben és a lappban a *habeo*-szerkezetek birtokszava általában jelöletlen. A finnben és az észtből csak a létigének az egyes 3. személye használatos: fi. *minulla oli hyviä koiria* 'jó kutyáim voltak'. A lappban viszont a létige egyezik a birtok számával: *mus leat buorit beatnagat*. – Ugyancsak itt tárgyalom az állítmányi szerepben álló, ún. predikáló birtokos szerkezeteket. A predikáló birtokos szerkezetekben általánosan a kongruencia nélküli genitivus használatos (fi. *kota on sedän* 'a sátor a nagybácsié', *kirja on minun/mun* 'a könyv az enyém', lp. *goahti lea čeazi* 'a sátor a nagybácsié', *girji lea mu* 'a könyv az enyém'). Mindössze a magyarban találkozunk egy anaforikus birtokjellel (non-attributive possessive suffix/genitive: -é, pl. *a könyv a tanáré*), amely igen nagy mértékben kongruál a birtokszóval (*a könyvek a tanáréi*). Különösen érvényes ez a birtokos névmási elemekre, pl. *A kutya a tied*. – *A kutyák a tieid*.

Két egyeztetési megoldás található a társhatározóval bővített alanyi szerkezetben. A társhatározós alany formailag lehet egyes számú és szemantikailag többes (esetleg kettős) számú. Emiatt ingadozó egyeztetés használatos. Ha az egyes számú alanyhoz hozzáértjük társhatározóját, a magyar nyelv az egyes számú állítmányt kedveli. Az értelmi egyeztetés akkor lehetséges, ha a mondat alánya nincs kitéve. A vizsgált nyelvekben az állítmány egyes és többes számban is állhat, pl. *A lányommal utaztam ~ utaztunk*. A lappban a duális miatt különleges a kongruencia gyakorlata.

Az állítmány egyeztetése két vagy több egyes számú, halmazott alannyal ugyancsak ingadozást okozhat. Megállapítható, hogy a kongruencia tekintetében nagy változatosság mutatkozik a vizsgált nyelvekben, és bizonyos esetekben ingadozik az egyes és a többes szám használata. Két vagy több egyes számú alannyal való egyeztetés gyakorlata a magyarban az esetek

túlnyomó részében az, hogy az állítmány egyes számban áll. Ez a gyakorlat főleg akkor szembeűnő, ha nem egyszerű kapcsolatos viszony van a halmazott főnevek között.

Egyes számba kerül az állítmány a magyar nyelvben akkor is, ha az alanyok mennyiségjelzősek. A finnben ingadozás tapasztalható, mert az állítmány egyes és többes számba is kerülhet, az észtnben pedig többes számba. A lappban az állítmány számhasználata az (élő és élettele) alanytól függhet.

Több, különbözű számű halmazott alany mellett csak a magyarban ingadozű használata tapasztalható: az állítmány a hozzá legközelebb állű, egyes számű alanyhoz igazodhat. A többi vizsgált nyelvben a többes számű állítmány kötelezű a szórendtűl függetlenül, pl. é. *Õpilased* [NomPl], *õpetaja* [NomSg] *ja direktor* [NomSg] *osalesid* [Vx3Pl] *pidustustel*. 'Résztt vettek [Vx3Pl] az ünnepeűgén a diákok [NomPl], a tanár [NomSg] és az igazgató [NomSg].'

Több, halmazott jelzűű alany mellett a magyarban egyes számű az állítmány, a többi vizsgált nyelvben általában többes számban áll, pl. *A bolgár és a magyar kormány* [NomSg] *közűs egyezményt irt alá* [Vx3Sg], fi. *Lämmin ja kylmä sää ovat* [Vx3Pl] *vuorotelleet*. 'A meleg és a hideg idő váltakoznak/váltakozik.'

Az alany és az állítmány személybeli egyeztetése

Különbözű személyű alanyok esetén az állítmány többes számba kerül, és személyben a kisebb sorszámű alanyhoz igazodik. Az 1. személy a legerűsebb, a 3. pedig a leggyengébb: *Te és Dennica moziba mentetek*. Ettűl a szabálytűl eltérés akkor figyelhető meg, amikor ellentétes hozzátoldű kapcsolatos viszony, vagy pedig kizárű ellentétes mellérendelű viszony áll fenn az alanyok között. Tulajdonképpen az állítmány a legközelebbi alannal egyezik. Ilyenkor a közelségi kongruencia érvényesűl.

A magyarban, az udvariassági alakokban az egyes szám 3. személy és a többes szám 3. személy szerepel a cselekvű személyek számátűl függűen (*Mit csinál, uram? Mit csinálnak, uraim?*). A finn, az észtt és a bolgár nyelv magázáskor a többes szám 2. személyt használja, függetlenül a megszűlított személyek számátűl. Ilyenkor az igei állítmány mindig többes szám 2. személyű, és alakilag egyezik az alannal: *Mitä te piditte elokuvista?* Másképpen alakul az egyeztetés a névszűi állítmányos szerkezetekkel (melléknévi igenévv, melléknévv, főnévv). A lappban – más ún. „természetes nyelvekhez” hasonlóan – nem alakultak ki udvarias megszűlítási formák.

Vonatkozű névmási alany után általában 3. személyű állítmány áll, amely egyezik a névmás számával. Ha viszont a vonatkozű mellékmondat 1. vagy 2. személyű személyes névmás-

hoz vagy megszólításhoz kapcsolódik, az állítmány is a megfelelő személyhez igazodik. A vonatkozó mellékmondat igei állítmánya viszont a magyarban vagylagosan egyezhet a vonatkozó névmási alannal is, tehát egyes vagy többes 3. személyben is állhat (*Te voltál az, aki megcsaltál ~ megcsalt!*). A finnben ez a megoldás ritka, az észten, a lappban és a bolgárban nincs meg; az utóbbi nyelvekben a vonatkozó mellékmondatokban, főmondatban szereplő névmással egyezik az állítmány. A példákból jól látszik, hogy a finn, az észt, a lapp és a bolgár nyelvben ez a kongruencia típus hasonló, míg a magyar nyelvi logika más típusú egyezést is mutat.

Összegzés

A vizsgálataim során a következő definíciót fogalmaztam meg: az egyeztetés (kongruencia) az a jelenség, amelynek lényege, hogy a mondat valamely részének (meghatározó tag, regens) a mondat egy másik részére nézve (meghatározott, rectum) valamilyen morfoszintaktikai következménye van. Ennek értelmében például véleményem szerint a predikatív szerkezet alaptagjának formai vagy szemantikai jegyei indukálják az állítmányi névszó morfoszintaktikai megjelenését.

1. A vizsgálat során az alany és az állítmány között megkülönböztettem alaki (grammatikai), értelmi (szemantikai), és nem az utolsósorban közelségi egyeztetést.

2. A magyar nyelv sokkal inkább kedveli az egyes szám használatát, mint a többi vizsgált nyelv, ahol vagy ingadozás figyelhető meg vagy az indoeurópai gyakorlatnak megfelelően inkább az értelmi egyeztetés dominál.

3. A birtokviszony négyféleképpen fejezhető ki: a) birtokos jelző (genitívus), b) birtokos személyjel/-rag (*könyvem, könyveim* stb.), c) *habeo*-szerkezet (*van/nincs valamije*), d) predikáló birtokjel (*valami valakié*).

A magyarban nincs primer genitívus rag, hanem birtokos jelzőként a nominatívus használatos. A birtokviszonyt a birtokszón szereplő személyrag fejezi ki: *a tanár könyve/könyvei – a tanárok könyve/könyvei* (és nem: **a tanárok könyvük/könyveik!*) A datívus alakú genitívus másodlagos, ám az utána álló birtokszón mindig egyes szám 3. személyű személyrag használatos: *a tanárnak a könyve/könyvei – a tanárok könyve/könyvei*. A finnben van genitívus, de a birtokszón – a magyarral ellentétben – nem használatos birtokos személyrag (tehát: *opettajan/opettajien *kirjansa*). Ugyanígy működik a lapp és az észt (az utóbbiban egyébként sincsenek már birtokos személyragok).

A birtokos névmás (személynévmás genitivusa) után a birtokszón állhat megfelelő személyű birtokos személyrag: *(az én) könyvem/könyveim*, fi. *minun kirjani*. Igen erősen terjed a személyrag elhagyása: fi. *mun kirja/kirjat*, lp. *mu girji/girjjit*, é. *minu raamat/raamatud*. A finnben és a lappban a birtokos személyragok leginkább a függő esetekben használatosak.

A *habeo*-szerkezet a vizsgált nyelvekben leginkább abban hasonlít, hogy a szerkezet alaptagjaként a létige (*van/nak, nincs/enek*) használatos. A magyarban kötelező a megfelelő személyű birtokos személyrag. A finnben és az észtnben birtokos személyragok nincsenek, és a létigének is csak egyes 3. személye használatos: *tytöllä on vaaleat hiukset* (és nem: **ovat*). A lappban sincs birtokos személyrag, ám a létige – mint a magyarban – kongruál az alany számmával: *mus lea buorre beana – mus leat buorit beatnagat*.

Predikáló funkcióban csak a magyarban jelentkezik egy *-é* (ún.) birtokjel: *a szótár a tied – a szótárak a tieid, a sapka a diáké – a sapkák a diáké(i)*. A birtokos személyrag és a birtokjel közti alapvető különbség a következő: a birtokos személyrag a birtokszón a birtokos személyére utal (*a tanár könyve* a tanár személyére utal: = 'az övé'), míg a birtokjel a birtokoson a birtokra (*a könyv a tanáré* = 'a könyv a tanár könyve'). A többi vizsgált finnugor nyelvben változatlan alakú predikáló genitivus van: *kirja on opettajan/opettajien, kirjat ovat opettajan/opettajien*.

4. Az egyeztetés fajtái és irányai (progresszív/jobbra igazodó – regresszív/balra igazodó) történetileg összefüggenek e nyelvek alapvető szórendi szabályával. A finnugor nyelvek rekonstruált szórendi szabálya: S–O–V. A nyugati finnugor nyelvekben ez átváltott: S–V–O sorrendűvé. A predikatív szerkezetben az alany mindenestre megelőzi az állítmányt. Ebből logikusan következik, hogy az elől álló alanyhoz igazodik az utána következő állítmány, akár igei, akár névszói állítmányról van szó. Igen fontos lesz így az alanynak a szemantikája. Nem szokványos a finnben jelentkező nominativusi és partitivusi állítmány váltakozását az egyeztetés fajtái közé sorolni. Annak alapján viszont, miszerint az egyeztetésnek az az alapvető kritériuma, hogy egy mondatrész (jelen esetben az alany szemantikája) egy másik mondatrész tekintetében morfoszemantikai következménnyel jár, véleményem szerint ezt a jelenséget is a kongruenciának lehet értelmezni. – Dolgozatomban nem tárgyaltam a tárgyas szerkezeteket. Az alapvető szórendi szabály alapján a finn tárgyas szerkezetben jelentkező accusativus–partitivusi opozíció is kongruenciának tartható: a finnben az igei állítmánytól függ az aspektus (fi. *katson tv-uutisia* 'nézem a tv-híreket' – *katson tv-uutiset* 'megnézem a tv-híreket'). A magyarban a tárgyszó határozatlan, ill. határozott voltától függ a mondat végén álló ige határozatlan/alanyi, ill. határozott/tárgyas ragozása: *tv-híradót nézek – a tv-híradót nézem*.

Érdekes jelenség a jelzős szerkezet ősi jelöletlen volta, inkongruenciája. Azokban a nyelvekben, amelyekben a jelző követi alaptagját, az egyeztetés jelzi a jelző hovatartozását. Ezekben a nyelvekben (pl. latin, orosz) érthető a melléknévi jelző balra igazodása, kongruenciája, pl. latin *panem nostrum quotidianum* [AccSg] *da nobis hodie, et dimitte nobis debita nostra* [AccPl] ... (*Pater noster*). A finnugorban a jelző megelőzi alaptagját, ezért logikusabb az inkongruens használat. Másodlagosnak tartható a kongruencia a balti finnben. Más nyelvekben is van kongruencia, a mutató névmási kijelölő jelző esetében (magyarban teljes, lappban ún. félkongruencia). Az egyezést azzal magyarázzák, hogy a névmás ragozott alakját utólagos korrekcióval kapcsolták ugyanazzal a toldalékkal jelzős szerkezetté: *Ott lakom abban*, ti. *az erdőben*. *Odamegyek a mögé*, ti. *a ház mögé*. Így eredetileg ez a kongruencia is előreható, progresszív volt. Leíró szempontból természetesen ez ma már regresszívnek számít, különösen áll ez a balti finn nyelvekre (finn, észt) és részben a lappra is.

5. Noha genetikailag közeli nyelveket kutattam, és sok egyezőséget vártam, érdekesnek tartom, hogy mégis nagy különbségek mutatkoznak az egyeztetési megoldások között. Igaz, hogy a magyar nyelv sajátos egyeztetési szerkesztésmóddal bír bizonyos egyeztetési típusokban, és eltér a többi három nyelvtől, de az igen közeli finn és észt is sok tekintetben különbözik.

6. Az értekezés eredményei kiindulópontként használhatók az összehasonlító és a tipológiai kutatásokban, valamint az idegen nyelv oktatásában külföldi hallgatók számára. A dolgozat hasznos segédanyag lehet a bolgár nyelvű, magyar és skandinavisztika szakos hallgatók számára. Az értekezésben található példamondatokat a fordítói gyakorlatban is lehet használni, mert számos magyar mondatnak megvan a finn, észt, lapp megfelelője is.

Az értekezés tárgyából megjelent szakfolyóirat-publikációk

- Peneva Dennica 2005: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban I. (Attributív szerkezetek) *Folia Uralica Debreceniensia* 12. Debrecen. 87–102.
- Peneva Dennica 2006: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban II. (Birtokos szerkezetek) *Folia Uralica Debreceniensia* 13. Debrecen. 65–78.
- Peneva, Dennica 2007: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban III. (Értelmező jelzős és predikatív szerkezetek) *Folia Uralica Debreceniensia* 14. Debrecen, 87–101.
- Peneva Dennica 2008: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben, a lappban és a bolgárban IV. (Személybeli egyeztetés). *Folia Uralica Debreceniensia* 15. Debrecen. 65–82.
- Peneva Dennica 2010: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben, a lappban és a bolgárban V. (Számbeli egyeztetés I.). *Folia Uralica Debreceniensia* 17. Debrecen. 55–68.
- Peneva Dennica 2012: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben, a lappban és a bolgárban VI. (Számbeli egyeztetés II.). *Folia Uralica Debreceniensia* 19. Debrecen. 161–179.
- Peneva Dennica 2013: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben, a lappban és a bolgárban VII. (Számbeli egyeztetés III.). *Folia Uralica Debreceniensia* 20. Debrecen. 213–234.

Más témájú publikáció

- Peneva Dennica 2004: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. *Folia Uralica Debreceniensia* 11. Debrecen 2004. 101–112.

Recenziók

- Even Hovdhaugen–Fred Karlsson–Carol Henriksen–Bengt Sigurd: The History of linguistics in the Nordic Countries. *Folia Uralica Debreceniensia* 9. Debrecen 2002. 195–200.
- Riho Grünthal: Finnic adpositions and cases in change. *Folia Uralica Debreceniensia* 11. Debrecen 2004. 167–170
- L’udmila Gromova: Aiga lugie i paissa karielakši. *Folia Uralica Debreceniensia* 12. Debrecen 2005. 150–151.
- M. M. Jocelyne-Vest (ed.): Les langues ouraliennes aujourd’hui. *Folia Uralica Debreceniensia* 12. Debrecen 2005. 133–137.